

ВСТУП

Виникнення перших спільножитних монастирів із досконалою спільністю молитви і способом життя датується IV ст., коли св. Пахомій Великий (близько 346 р.) організував перші спільножитні монастирі в Середньому Єгипті та склав для них перший монастирський статут [102, с. 66–67]. Згодом такий тип монастирів поширився по всьому Сходу, а відтак у Візантії [102, с. 73]. В Малій Азії ревний апостол живого слова і пера грецької Церкви, незрівнянний організатор і законодавець чернечого життя, архієпископ Кесарії Каппадокійської Василій Великий (близько 379 р.) регламентував монастирський устрій [102, с. 110] і склав 55 великих і 313 коротких правил для східних монастирів, сформувавши ідеал спільного життя чернецтва, акцентуючи на організованості й дисципліні. В X ст. центром чернечого подвижництва стає гора Афон на території Греції з двадцятьма монастирями.

Св. Феодор Студит обновив чернечі правила, які склав Василій Великий. Їх почали використовувати з приходом православної віри на руські землі св. Антоній (1073) і св. Феодосій (1073) Печерські [102, с. 111]. У домонгольську добу Студитський устав із Печерського монастиря поширився в Україні по всіх інших монастирях.

Монастирі як явище в історії та культурі українського народу набули поширення на теренах України у княжий період. Велич і монументальність церков і монастирів, їх фізичні розміри вражають навіть тепер.

Монастирі були не лише центрами духовності, але й культурно-освітніми та мистецькими осередками українського народу, виконували сакральну, ідеологічну, культурну, соціальну, політичну, економічну і навіть оборонну функції. Монастирські комплекси як цілісні архітектурні ансамблі залишаються нині центрами збереження історичної культури і мистецтва. Зосереджуючи увагу на пізнанні об'єктивної логіки історично-культурного процесу і людинотворчої функції архітектури, не можна не замислитись над проблемою походження та розвитку монастирської архітектури, яка викликає незаперечний інтерес у двох площинах – як низка унікальних архітектурних пам'яток, що збереглися до нашого часу, і як не менш значна сукупність тих неординарних архітектурних творів, котрі втрачені назавжди, але, безперечно, повинні залишатися у загальному контексті української історії архітектури. Ці унікальні сакральні містобудівні ансамблі були продуманими до деталей об'єктами архітектурно-художньої творчості зодчих, які справляли емоційний вплив на людину. Монастирська сакральна архітектура, яка формувалась упродовж століть і поєднувала різні стилі, врешті ставала гармонійною і композиційно довершеною.

Помітне місце в українській архітектурі займають монастирські комплекси та ансамблі Чину святого Василя Великого (ЧСВВ).

Виникнення монастирів ЧСВВ на теренах України після прийняття Унії (1596 р.) стало явищем в українській архітектурі та у масштабах європейської архітектури. Василіанські монастирі поширилися не тільки на терени України, а й фактично по всій Європі та за її межами, сприяючи формуванню високої духовності українського народу, освіти, наукових досліджень, видавничої діяльності та друкарства, гравєрства, іконопису, ремесла тощо.

Протягом сімдесятилітнього періоду архітектура василіанських монастирів була предметом досліджень реставраторів, мета яких – збереження спадщини, що зникала. З набуттям Україною незалежності та відродженням цих монастирів і активною їх розбудовою проблема комплексного дослідження, класифікації, періодизації архітектури монастирських комплексів ЧСВВ України XVII–XX ст. актуалізувалась.

Актуальність дослідження пояснюється необхідністю:

- системного вивчення питання формування і розвитку монастирів ЧСВВ на основі наукових праць, опублікованих здебільшого в різних періодичних та наукових історико-архітектурних виданнях;
- вироблення методичних та практичних підходів для вивчення архітектурно-планувальної структури василіанських монастирів;
- класифікування василіанських монастирських споруд і виявлення типології розпланування;
- дослідження архітектурно-планувальної традиції з метою її адаптації до сучасної архітектурної практики в зв'язку з масовою розбудовою василіанських монастирів.

Мета дослідження – виявити особливості розвитку монастирських комплексів ЧСВВ у контексті розвитку українських та загальноєвропейських архітектурно-планувальних традицій та визначити сучасні напрями їх планувально-просторового вирішення.

Завдання дослідження:

1. Визначити стан наукового вивчення проблеми, проаналізувати літературні джерела дослідження та архівні матеріали щодо архітектури монастирів ЧСВВ XVII–XX ст., виявити основні напрями дослідження.
2. Визначити основні методи дослідження та розробити комплексну методичку дослідження становлення, розвитку архітектури монастирів ЧСВВ вказаного періоду і сучасного стану їх архітектурно-просторової організації.
3. Виявити етапи формування архітектури монастирів ЧСВВ в Україні у контексті традицій європейського сакрального будівництва.
4. Визначити типологію планувально-просторового вирішення василіанських монастирів у XVII–XX ст. в Україні.
5. З'ясувати особливості формування архітектури василіанських монастирів в Україні у контексті вимог Чину СВВ щодо планувально-просторового вирішення монастирських комплексів.

6. Визначити перспективні напрями розвитку планувально-просторового вирішення монастирів ЧСВВ та розробити наукові засади їх відтворення, реконструкції та розбудови.

Об'єктом дослідження є архітектура чоловічих монастирів ЧСВВ України XVII–XX ст.

Предмет дослідження – планувально-просторове вирішення та особливості формування архітектури монастирських комплексів та ансамблів ЧСВВ.

Хронологічні межі дослідження: монастирські комплекси та ансамблі ЧСВВ на сучасній території України у їх розвитку протягом XVII–XX ст.

Методика дослідження ґрунтується на системному і комплексному підході за допомогою методів аналізу і синтезу зібраних наукових даних; методу типологічної класифікації, порівняльного і морфологічного аналізу та методу натурних досліджень. Для узагальнення результатів використано графо-аналітичні методи з розробленням таблиць та схем.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в роботі вперше:

- проведено комплексне дослідження архітектури монастирів ЧСВВ на сучасних теренах України як цілісного явища в традиції української сакральної архітектури;

- встановлено етапи розвитку архітектури монастирів ЧСВВ та періоди їх будівництва;

- виявлено типологію планувально-просторового вирішення монастирів ЧСВВ в Україні;

- визначено особливості архітектурно-просторового вирішення монастирів ЧСВВ у контексті розвитку української та загальноєвропейської архітектури;

- окреслено перспективні напрями сучасного розвитку архітектури монастирів ЧСВВ та розроблено наукові засади їхнього відтворення, реконструкції та розбудови.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути корисними під час проведення реставраційних робіт монастирських комплексів та ансамблів ЧСВВ, теоретичні положення – для вибору проектних рішень на сучасному етапі проектування та розширення монастирських комплексів та ансамблів ЧСВВ, можуть використовуватись у навчальному процесі в архітектурних закладах вищої освіти у теоретичному аспекті.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дослідження викладено та обговорено на українських та міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах.